

A Védáktól Derridáig

Filozófiai kiadványokról

Az elnyűhetetlen „fauvé”

Kölcsönvéve a szerzők utószavának címét, „huszonkét év múltán” immár negyedik kiadásban jelent meg ez a kis könyv. De szabad-e, érdemes-e „visszamerengni” a költő szavaival élve „régikor árnya felé”?

Huszonkét év egyfelől nem nagy idő, még egy emberöltőnyi sincs. Huszonkét év – másrészt – hallatlanul nagy idő. Elsúlylyedt világgá vált a huszonkét évvel ezelőtti, nem lennének képesek többé viszatalálni hozzá.

A nagyvilágban akkor még nem ért véget a vietnami háború, de már zajlottak a helsinki egyezményt előkészítő tárgyalások. 1974-ben, a könyv első megjelenésének évében mondott le *Willy Brandt* és – a Watergate-botrány miatt – *Richard Nixon*. Portugáliában megbukott a katonai diktatúra. A görög junta puccsot szervezett *Makariosz* elnök ellen Cipruson, amit azután török katonai partraszállás követett.

Szűkebb világunkban még örökkévalónak és megrendíthetetlennek tűnt a kommunista pártok monopóliuma. Hazánkban március 15-i népszokássá vált az egyetemista ifjúság rendőrségi gumibotozása.

Még csak csírázott a mikroelektronikai forradalom. Éppen 1974-ben készítette el az első mikroprocesszoros PC-t, a MARK-8-at az Amerikai Egyesült Államokban a Radio Electronics. A logarléc még munkaeszköz volt, s nem múzeumi kiállítási tárgy.

Ami a filozófiát illeti – a „posztmodern” szót mintha még csak az építészek használták volna akkor. Nálunk pont az előző évben zajlott le a nagy tisztogatás a *Lukács*-tanítványok körében, *Derridáról* pedig nem túl sokan hallottak *Józsa Péteren* és *Kelemen Jánoson* kívül. Aki mezei egyetemi hallgatóként radikális szellemi izgalomra vágyott a „dial.tört.mat.” sivataga után, az elsősorban az ázsiai termelési mód hipotézise vagy a strukturalizmus körüli viták tájékán találhatta meg azt.

Huszonkét évvel ezelőtt óriási jelentősége volt a „fauvének”. Először a műfaja miatt: nem létezett más rövid és könnyen kezelhető filozófiatörténeti összefoglaló, mely hozzáférhető lett volna a tájékozódni kívánó szélesebb közönség számára. Másodsor azért, mert szakított a „dial. tört. mat.-os” filozófiatörténetek szemléletmódjával. Az utóbbiak elsődleges céljuknak az ideológiai kritikát tekintették. A filozófia története két részre szakadt bennük. Ami *Marx* előtt történt, az úgy jelent meg, mint jóhiszemű tévedéseknek a marxizmus abszolút igazságában feloldódó teleologikus üdvtörténete. Az igazság kinyilatkoztatása után pedig azt már csak rosszhiszemű tévedések próbálhatták oponálni. A „fauvé” nem szakított a társadalomtörténeti determinizmussal, mégis valós történelmi képet adott, amennyiben előzményeikkel és kortárs filozófiai gondolatokkal szembesítette az egyes filozófiai nézeteket. A harmadik tényező az időpont volt. Ekkortájt kezdődött a magyarországi filozófiai könyvkiadás „arany évtizede”. Ezalatt a filozófia több klasszikusa jelent meg, mint bármikor azelőtt vagy akár azóta, s a hallatlan kiéhezettséget az a – ma már hihetetlennek tűnő – tény jellemezte a legjobban, hogy kiadása után néhány nap alatt szinte minden elkel.

Érdemes volt-e „huszonkét év múltán” negyedik kiadásban megjelentetni ezt a művet? Kortörténeti dokumentumként nyilvánvalóan nem, arra elegendőek a könyvtárakban megmaradt példányok. Ma már saját műfajában sem hiánypótló: teljesebb, korszerűbb, színesebb anyagot tartalmaz például az *SH-Atlasz* sorozatának filozófiai kötete. A filozófia iránti kielégíthetetlen kereslet is mulandónak bizonyult. A „dial.tört.mat.” pedig végérvényesen a múltba merült, eszmetörténeti stúdiumok lehetséges tárgyává vált.

Nem lehetett könnyű a szerzőknek a döntés. Közös utószavukban hosszasan

elemzik, hogy mi az, amit ma már másképpen írnának meg, s mi az, amihez továbbra is ragaszkodnának. Végül, úgy vélem, tisztességes megoldást választottak az eredeti szöveg változatlan közreadásával. Még mindig hasznos, könnyen kezelhető, az első tájékozódást jól és korrekt módon segítő kiadvány lehet a „fauvé”. A többi a kiadó vállalkozói kockázata. Én neki szurkolok – már csak nosztalgiából is.

LENDVAI L. FERENC–NYÍRI KRISTÓF: *A filozófia rövid története a Védáktól Wittgensteinig*. Negyedik kiadás. Áron–Kossuth, Bp. 1995, 221 old.

Az örök Kant

Ha már az újrakiadások kapcsán nosztalgikus visszaemlékezéseket tartunk, érdekes *Kant* ügyében is felütnünk a „fauvét”. Terjedelmi arányai jól tükrözik a königsbergi bölcsele két évtizeddel ez előtti megítélését: nyolc oldalt szentel neki – többet, mint *Platón*nak, *Arisztotelész*nek és *Descartes*-nak együttvéve –, de még így is csak a kétharmadát annak, amennyi *Hegel*re jut.

Természetesnek mondhatnók, hogy a Marx közvetlen elődjének tekintett *Hegel* jelentősége akkor vitathatatlanul mindenki másé fölött állt. *Kant* azonban sosem volt „divatcikk” a magyar filozófiai életben. Miközben egyre világosabban látjuk, hogy ő volt az a gondolkodó, aki nélkül nem lenne modern filozófia, hazai befogadását leginkább azzal jellemezhetnénk, hogy „lassú víz partot mos”. Tekintsük végig a nagy művek kiadástörténetét! Több mint száz éve immár, hogy *Alexander Bernáték* nagy vállalkozásának keretében a *Prolegomenák...* és *A tiszta ész kritikája* megjelent – akkor járhatlan terepen vágva utat a magyar filozófiai műnyelv kialakítása felé. Azután harminc évig kellett várni, hogy napvilágot lásson *A gyakorlati ész kritikája*, és újabb ötödfél évtizedet az *ítélő-*

erő kritikájára. Még nyolc év, és épp 1974-ben vált hozzáférhetővé *Vidrányi Katalin* jóvoltából az időskori nagy tanulmány, *A vallás a pusztá ész határain belül*. Kivételes történelmi pillanat, hogy ma korszerű magyar fordításban vehetjük kézbe akár az ismeretelméleti alapművet, akár a három erkölcsfilozófiai alapmunka bármelyikét.

Ugyanez az óvatos tartózkodás jellemzi a magyar *Kant*-szakirodalmat. Folyóiratok hasábjain és gyűjteményes kötetekben eldugott kisebb tanulmányok mellett monografikus munka az utolsó évtizedig mindössze egy született: *Az ítélőerő kritikája* fordításának melléktermékeként *Hermann Istváné*.

Így kissé jelképes jelentősége is volt 1988-ban *Tengelyi László* vállalkozásának, hogy az új filozófusnemzedék képviselőjében „rövid, de átfogó és szövegközeli áttekintést” ad az olvasó kezébe „*Kant életéről és műveiről*”. Akkor az alkalmat a Kossuth Könyvkiadó négyrészesre tervezett sorozata nyújtotta, amelyből végül két kötet jelent meg, s ebből rekonstruálhatjuk az eredeti elképzelést. Egy-egy kötet mutatta volna be a klasszikus német filozófia négy nagy alakját, s ezek a pályaképet felrajzoló kismonográfia mellett függelékben a tárgyalt filozófus néhány kisebb terjedelmű, magyarul még meg nem jelent, de jellemző és fontos írását is tartalmazták volna.

Ez a *Kant*-kismonográfia került most újrakiadásra a függelék elhagyásával, s nyugodtan megállapíthatjuk, hogy semmit sem veszített az aktualitásából. Időközben az új filozófusnemzedék aktivitásának és a szabaddá vált lehetőségeknek a jeleként fontos kismonográfiaik jelentek meg *Arisztotelészről*, *Aquinói Szent Tamásról*, *Hobbes*-ről, *Spinozáról*, *Locke*-ről, *Leibniz*-ről, *Montesquieu*-ről, *Nietzschéről*, *Wittgenstein*-ről, *Heideggerről*, *Habermas*-ról és *Derridáról* – *Kant* valahogy most sem került előtérbe. De nem veszített az aktualitásából, azért sem, mert már születésekor is szolid, megbízható, kiegyensúlyozott, világrengetően új felismeréseket nem ígérő munka volt. Miközben valóban

szövegközeliségre törekszik, behatóan támaszkodik a Kant-recepció olyan, klasszikusnak számító nagyjaira, mint *E. Cassirer* és *K. Fischer*, mellettük Heidegger Kant-értelmezésére, s néhány újabb, az utóbbi évtizedekben született angol és német Kant-feldolgozásra. Az alapvetően történeti megközelítést mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy a munka nem egészen kétszáz oldalnyi anyagát több mint félezer lábjegyzet támasztja alá.

Ugyanez a konzervatív megbízhatóság jellemzi a munka problémakezelését is. Középpontjában értelemszerűen a híres kritikai fordulat áll, belső arányai is ennek megfelelően tagoldódnak. Terjedelmének jó egyharmada a fordulatot előkészítő ún. prekritikai korszakot mutatja

be, második harmada magára a fordulatra összpontosít, amelyet antropológiai fordulatként értelmez. Az elemzés középpontjába a *tér* és az *idő* felfogásának radikális átalakulását állítja, s számomra legalábbis az egész könyv legizgalmasabb részét Leibniz és *Clarke* vitájának ismertetése jelentette. Végül a mű maradék harmada jut a kritikai korszak további nagy műveire és a kritikai korszak utáni, időskori művekre együttvéve. Az utóbbiak ilyen hangsúlytalaná válása jelzi azt, hogy Tengelyi nem osztja azok véleményét, akik szerint az idős Kant gondolatvilágában a kritikai fordulattal egyenértékű újabb átalakulás ment végbe – vagy legalábbis csírázott.

Összefoglalva: a munka jó bevezető Kant gondolatvilágába. Befejezésül hadd legyen mégis két kritikai észrevételem. Az első, hogy a szerző nem mindig tudja eldönteni: ismeretterjesztő munkát ír-e,

vagy szaktudományos monográfiát. Az elsősre utal, ahogy néha iskolamesteri akkurátussággal belemélyed Kant alapfogalmainak magyarázatásába – különösen a filozófus etikai munkásságának ismertetésénél. Ha viszont ezt ír, akkor erősen túlló a

Összefoglalva: a munka jó bevezető Kant gondolatvilágába. Befejezésül hadd legyen mégis két kritikai észrevételem. Az első, hogy a szerző nem mindig tudja eldönteni: ismeretterjesztő munkát ír-e, vagy szaktudományos monográfiát. Az elsősre utal, ahogy néha iskolamesteri akkurátussággal belemélyed Kant alapfogalmainak magyarázatásába – különösen a filozófus etikai munkásságának ismertetésénél. Ha viszont ezt ír, akkor erősen túlló a célon a Kant-recepció és a dokumentációs apparátus kezelésével.

célon a Kant-recepció és a dokumentációs apparátus kezelésével. A második probléma a függelék elmaradása. Az első kiadás szellemes ötlete volt, hogy mellékelten közölte az 1770-es székfoglaló értekezést, melyet *Tengelyi* a kritikai fordulat elemzése során állandó kiindulási és elrugaszkodási pontként használ. Ennek elhagyásával az a groteszk helyzet állt elő, hogy a könyvben folyamatosak a hivatkozások egy olyan Kant-alkotásra, amelynek létezik ugyan magyar

fordítása, de az kizárólag a könyv első kiadásának a függelékében található meg...

TENGELYI LÁSZLÓ: *Kant*. Második kiadás. Áron, Bp. 1995, 196 old.

Derrida kísértetei

A kísértetek előtt a tényekről: 1993 tavaszán Kaliforniában nemzetközi kollokviumot szerveztek *Whither Marxism?* címmel, amelyen Derrida kétrészes előadást tartott. Ez az előadás szolgált annak a műnek az alapjául, amelyet most három fordítója és a kiadó jóvoltából dicséretes gyorsasággal magyar nyelven is kézbe vehetünk.

A tények után a kísértetekről – először Marxéiról. Gondolkodás nélkül is azonnal

asszociálunk valamennyien az elsőre, a kommunizmuséra, mely a *Kommunista Kiáltvány* szerint már 1848-ban bejárta egész Európát, s szent hajszára készítette ezzel annak valamennyi hatalmát. Csakhogy a kísértet – mondja Derrida – éppen az ellentéte szegény Peter Schlemilnek. Ő ugyanis valóságos és jelenlévő testének az *árnyékát* veszítette el, a kísértet viszont árnyék test nélkül, nincs valósága, nincs *jelenléte*. Lehet helyette eljövendő, mint 1848-ban, vagy éppen elmúlt, mint 1989 óta, csak jelenlévő nem. Így is, úgy is az idő kiközkentségét jelzi, mint annak a másik kísértetnek, Hamlet apjáának a megjelenése *Shakespeare-nél*. S máris gyanússá válik az az összhang, amellyel a másfél századdal ezelőtti Szent Szövetség örökébe lépve a politikusok, a tömegközlelési eszközök és a tudomány kórusa rituálisan skandalja: a kommunizmus halott, éljen a piac, éljen a kapitalizmus, éljen a liberalizmus!

Kis gondolkodás után a második kísértet is biztosan eszünkbe jut még: a radikális kritika *szelleme*. Méltó temetést ennek – mondja Derrida – az egyetemeken rendeznek, ahol az életmű tárgyilagos taglalása, pártatlan magyarázgatása, higgadt megfejtése, egyszerűen: „klasszikussá bővölése” folyik. Végül azután levonható a konklúzió: nagy filozófus, méltó arra, hogy a tananyagban szerepeljen. Világunkban, mely talán nem a lehetséges világok legjobbika, de mindenképpen a legkevésbé rossz az összes eddigiek közül, ez már csak így megyen.

Akár fogadást is mernék kötni arra, hogy a harmadik senkinek nem jut magától az eszébe: ő *Max Stirner*. Igen, Szent Max *A német ideológiából*, akinek – pontosabban a vele folytatott vitájának – Marx a mű legterjedelmesebb, harmadik részét szentelte. Mi indokolja a Stirner gondolkodói formátumához képest messze túlméretezett gúnyt és szellemi invenciót, amelyet Marx a vele folytatott vitájára fordított – kérdezi Derrida. Válasza a kérdésre kissé meglepően hat: mert Stirner a megtévesztésig hasonlít Marxra. Mert gondolatvilágukban közös a fantomszerűnek a kritikája, csak Marx rájött arra, hogy nem elegendő fan-

tomnak nevezni azt, ténylegesen, a gyakorlatban is meg kell szüntetni. Ezért – mondja Derrida – Marx vitája Stirnerrel tulajdonképpen saját fantomjaival való viaskodása, ez magyarázza túlméretezettségét.

Ezek után Derrida kísértetéről, akit a magam részéről *Francis Fukuyamában* vélek fölfedezni: vele folytatott vitájának szenteli Derrida a *Marx kísértetei* nem jelentéktelen részét. Jelzői már önmagukban is becsületsértésekkel érnek föl: „olvasófogyasztó fiatalember”, akinek a beszéde „unalmas anakronizmus” és aki a „liberális parlamenti demokrácia erényeinek felhőtlen lelkiismeretével büszkélkedik”, akinek a filozófiai koncepciója pusztán „újevangeliumi retorika” és „obszcénül eufóriás újliberális retorika”, aki „egy követelménynek... igyekszik igazolásképpen megfelelni” és „sikerét... ennek a kibékítő konfúzióknak köszönheti”.

Derridával analóg módon föltehetjük a kérdést: mi indokolja azt a Fukuyama gondolkodói formátumához képest messze túlméretezett gúnyt és szellemi invenciót, amelyet Derrida a vele való vitájára fordít? Hipotetikus válaszuk is analóg lehet: mert Fukuyama gondolatvilágában vannak közös vonások Derridáéval. Elsősorban az, amit mindketten elutasítanak, azaz Marx negyedik kísértete: a rendszer, s annak politikai gyakorlatra váltása a 20. század totalitárius kommunista államaiban. Ha azonban ketten mondják ugyanazt, az nem feltétlenül ugyanaz, s Derrida gondosan ügyel arra, nehogy véletlenül összekeverjék a létező liberális demokráciák reflektálatlan apologetáival.

Befejezésül még egy tanulság: Derridának igazán elhihetjük, hogy Marx *kritikai szelleme* máig érvényes és megújítható ihletforrás. S akkor újra elkezdhetjük olvasni – büntudat és előítéletek nélkül – Marxot, a filozófust...

DERRIDA, JACQUES: *Marx kísértetei*. Jelenkor Kiadó, Pécs 1995, 188 old.

Keresztes György